

УДК 821.161.2-2.09+7.094

О. А. Лапко

**ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МІСЬКОГО ТЕКСТУ
В КОМЕДІЇ М. СТАРИЦЬКОГО “ЗА ДВОМА ЗАЙЦЯМИ”
ТА ЇЇ ЕКРАНІЗАЦІЇ**

Дослідження урбаністичного дискурсу художньої літератури завдяки сучасним науковим розвідкам (зокрема працям В. Фоменко [1], О. Харлан [2], А. Марченко [3] та ін.) набуває усе більшої значущості у вітчизняному літературознавстві. Однак недостатня увага до проблеми художньої репрезентації феномену міста в драматургії, з одного боку, та неможливість ігнорувати інтермедіальний контекст літературної урбаністики (насамперед у параметрах “література – екранні мистецтва”), з іншого, вимагають розширити поле наукових студій. Якщо міський текст, утілений засобами мистецтва слова, стає предметом багатьох розвідок, то, через загальну нерозробленість проблеми екранного прочитання літературних творів, питання його трансформації в процесі міжмистецького (інтерсеміотичного) перекладу залишається невисвітленим.

Комедія М. Старицького “За двома зайцями”, що постала як майстерна переробка п’єси І. Нечуя-Левицького “На Кожум’яках”, – один із перших творів української драматургії, де репрезентовано міський текст, тобто “комплекс образів, мотивів, сюжетів, який втілює авторську модель міського буття як специфічного феномену культури” [4, с. 24]. Її екранною інтерпретацією є однойменна кінострічка В. Іванова, створена 1961 року. Отже, мета нашої роботи полягає у спробі з’ясувати специфіку міського тексту комедії М. Старицького “За двома зайцями” та його екранного “прочитання”.

Міський текст у досліджуваній п’єсі оприявнюється передусім у структуруванні художнього простору, актуальному для свідомості персонажів, та в аксіологічному наповненні його елементів. Протиставлення ремісничо-купецького Подолу, з одного боку, та престижного Хрещатика й аристократичних Липок, з іншого, втілює “одну з рис вертикальної структури великих міст” – відмінність “тієї частини міста, де зосереджена еліта”, від “частини, заселеної плебсом” [5, с. 177]. Назви об’єктів міської топографії, згадувані персонажами комедії М. Старицького, не лише виконують свою безпосередню функцію локативних маркерів, але й стають засобом вираження соціокультурної ідентифікації дійових осіб, насамперед Голохвостого й Проні Прокопівни [докладно про це див.: 6].

На думку А. Марченко, міський текст передбачає наявність певного типу героя [3, с. 5], тобто включає рівень персоносфери й характерології. У комедії М. Старицького до подібного типу

“урбанізованого” персонажа належать, на наш погляд, Голохвостий і Проня, яких важко уявити поза полікультурним міським середовищем. Про поліетнічність, “багатомовність або у більш загальному смислі – наявність кількох одночасно використовуваних семіотичних систем” як про одну з найсуттєвіших “семіотичних особливостей великого міста” говорить В’ячеслав Іванов [5, с. 173]. Міське середовище, де має місце перетин різних етнічних і соціокультурних традицій, уможлиблює асиміляційні процеси, виникнення маргіналізованих прошарків, формування певного типу особистості – людини, відірваної від своєї культурної традиції. В. Шевчук, розмірковуючи про етнічну полікультурність Києва, убачає в характерах центральних персонажів комедії “За двома зайцями” відбиток цих явищ [7, с. 102]. Голохвостий, за висловом В. Панченка, “у сенсі своєї одночасної належності до різних соціальних верств, професійних і національних ніш, – маргінал, людина, про яку можна сказати, що вона ні там ні сям” [8]. Подібна роздвоєність характеризує і Проню. Обидва персонажі вирізняються на тлі оточення поверховим засвоєнням чужої культури, що і надає їм комічності. Таким чином, “урбанізований” персонаж у комедії М. Старицького – це маргінал, який протиставляється носію певної етнокультурної традиції. Розбіжності в етнічній та соціокультурній самоідентифікації стають основою опозицій у системі дійових осіб (Проня – її батьки, старі Сірки – Секлита, Голохвостий – подільські парубки), оприявнених у їх зіткненнях [докладно про це див.: 9].

Оскільки, за словами Ю. Лотмана, специфікою художньої мови кіно є “синтез двох оповідних тенденцій – зображальної (“рухомий живопис”) та словесної” [10, с. 50], міський текст в екранізації п’єси “За двома зайцями” набуває дворівневої структури, яка поєднує словесну оповідь (текст літературного першоджерела, озвучений персонажами) та візуальний ряд. У кінострічці В. Іванова на рівні словесної презентації історії в цілому збережені елементи міського тексту комедії. Його візуальна складова разом зі структурними змінами (здебільшого доповненнями), що втілюють інтенції режисера, сформовані в процесі суб’єктивного сприйняття літературного твору, розширює художню семантику образу міста.

Завдяки зображальній специфіці кіномистецтва, що передбачає візуалізацію тла, на якому розгортається дія, унаочнюється полікультурність міста. Вона дістає втілення, зокрема, в розмаїтті одягу городян: від етнічно маркованого до нейтрально міського. Прикметно, що певна межа розділяє покоління: якщо Секлита з’являється у вишиванці, традиційно пов’язаній хустці й кораловому намисті, то вбрання її дочки Галі позбавлене подібних етнічних маркерів. Одяг подільських парубків (вишиванки й міські кашкети) синтезує обидві тенденції. Національну полікультурність оприявнюють й епізодичні персонажі: німець-кредитор Голохвостого, єврейські музики на весіллі, французенка – хазяйка крамнички “Французькі корсети”.

В екранному варіанті міського тексту комедії “За двома зайцями” з основних містотвірних об’єктів, визначених В’ячеславом Івановим [5, с. 166], присутні храм і ринок. Такий перелік відбиває специфіку зображуваної частини міста – ремісничо-купецького Подолу. Здебільшого як локативний маркер у кадрі неодноразово з’являється Андріївська церква, що височіє над цим районом Києва і є його найбільш упізнаваною спорудою. Панорама міського ринку подається на початку кінострічки, в експозиційній частині, як тло, на якому відбувається презентація центральних і деяких другорядних персонажів, адже всі вони – мешканці ремісничо-купецького Подолу, де саме ринкова площа виступає структуротвірним центром. Загальний план ринку в попередньому фрагменті набуває символічного підтексту, оскільки асоціюється з образом суспільства як ярмарку суєти, причому покупцю гарантується не якість краму, а, швидше, обман і шахраювання: мабуть, не випадково у кадрі з’являються насамперед ярмаркові ворожки й хіроманти. Із цим фрагментом змонтовані кадри, що зображують вивіски з рекламою іноземних товарів (“Турецький тютюн”, “Голландські сири”, “Французькі корсети” та інші, навіть перукарня Голохвостого “американська”, на що вказує вивіска, яка потрапляє у кадр в іншому епізоді). Разом із панорамою ринку та сценами, що акцентують чиновницьку ієрархію, вони метафорично моделюють соціум, оприявнюють актуальну для персонажів систему цінностей, в координатах якої слід розглядати їх дії та прагнення, зокрема тотальне схиляння перед усім закордонним та бажання якщо не здобути, то хоча б “привласнити” соціальний статус, вищий за той, що мають насправді.

В екранізації комедії М. Старицького окремі елементи міського тексту втілюють нові смислові нюанси, що з’явилися у процесі міжмистецького перекладу. Зокрема, тло, на якому постають Голохвостий та його приятелі на початку кінострічки, – праця каменярів, що укладають бруківку, – є не лише прикметою міського простору. Ця деталь досить прямолінійно вказує на антитезу “праця – неробство, прагнення жити за чужий рахунок”, в координатах якої, згідно з режисерською інтенцією, має осмислюватися образ Голохвостого. В екранізації збережено ідею маргінального становища центрального персонажа, однак її певною мірою витісняє зазначена смислова домінанта, час від часу актуалізована образами візуального ряду [докладно про це див.: 9]. Розглянуте переакцентування, на наш погляд, можна трактувати як відбиток ідеологем епохи. Подібний смисловий нюанс, очевидно, присутній і в епізодах кінохроніки “Кієвская жизнь”, яку переглядають Голохвостий і Проня в “ілюзіоні”: представники духівництва, зокрема митрополит (“Приїзд митрополита”), а також “старорежимної” влади (“День народження губернатора”) тут зображуються карикатурно.

Ще один елемент міського тексту у фільмі В. Іванова – пейзаж із “хрущовками”, що видніється за спинами Голохвостого та його приятелів

у перших кадрах кінострічки, як правило, вважається кіноляпом [11, с. 77]. Однак слід згадати, що режисер дістав дозвіл на екранізацію лише тоді, коли заявив про намір долучитися до актуальної на той час ідеологічної кампанії – висміяти стиляжництво [11, с. 7–8]. Його формальною реалізацією у фільмі стає адресоване молодим глядачам дидактичне зауваження, озвучене “закадровим голосом”. Окрім того, текст “за кадром” актуалізує часову дистанцію між моментом події та моментом розповіді про неї, презентована історія позиціонується як подорож у минуле, на півстоліття назад. У такому контексті згаданий міський пейзаж видається не стільки режисерським недоглядом, скільки натяком на те, що Голохвостий з його мавпуванням усього закордонного (а на цьому в кінострічці поставлено дещо більший акцент, ніж у літературному першоджерелі) здатний з’явитися і в декораціях іншої епохи. Утім, і без формально присутнього вірогідного ідеологічного підтексту цей фрагмент може бути потрактований як утілення думки про позачасовість подібного типу персонажа.

Отже, міський текст у комедії М. Старицького утворюють елементи, які моделюють художній простір та функціонують на рівні персоносфери твору. У його екранізації простір міста як візуалізоване тло подій поглиблює інтенції письменника, а також виступає засобом репрезентації нових смислових нюансів, які неминуче постають в процесі інтерсеміотичного перекладу.

Список використаної літератури

1. Фоменко В. Місто і література: українська візія / В. Г. Фоменко. – Луганськ : Знання, 2007. – 312 с. **2. Література у просторі культури :** колективна монографія / О. Д. Харлан, Н. П. Анісімова, С. О. Філоненко, В. Є. Копиця. – Донецьк : Юго-Восток, 2009. – 195 с. **3. Марченко А.** Паризький текст у прозі письменників молодшого покоління російської еміграції першої хвилі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 “Російська література” / А. М. Марченко. – К., 2009. – 20 с. **4. Дмитренко В.** Маркери міського тексту у творчості Марії Галич / В. І. Дмитренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 24. – С. 24–31. **5. Иванов В.** К семиотическому изучению культурной истории большого города // Иванов В. Избранные труды по семиотике и истории культуры / Иванов Вячеслав Всеволодович. – Т. 4 : Знаковые системы культуры, искусства и науки. – М. : Языки славянских культур, 2007. – С. 165–179. **6. Лапко О.** “Міський текст” у комедіях “На Кожум’яках” І. Нечуя-Левицького та “За двома зайцями” М. Старицького / О. А. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 24. – С. 35–39. **7. Шевчук В.** На березі часу. Мій Київ. Вхідни : [повість-есе] / Валерій Шевчук. – К. : Темпора, 2002. – 272 с. **8. Панченко В.** Голохвостий іде! Комедія Михайла Старицького “За двома зайцями” як національний хіт / Володимир Панченко // День. – 2004. – 16 січня. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/24619/>. **9. Лапко О.** Комедія Михайла Старицького

“За двома зайцями” в кінематографічному прочитанні: особливості трансформації художнього змісту / Олена Лапко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 15. – Ужгород : Говерла, 2011. – С. 169–172. **10. Лотман Ю.** Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. М. Лотман. – Таллин : Ээсти Раамат, 1973. – 124 с. **11. Любимое кино** : в 35 т. – К. : Издательский дом УМХ, 2012– . – Т. 19 : “За двумя зайцами” / [И. Панасов, Л. Даниленко, Ю. Путинцева. – К. : Издательский дом УМХ, 2012. – 112 с. **12. Старицький М.** Твори : в 6 т. / Михайло Старицький. – К. : Дніпро, 1989–1990. – Т. 2 : Драматичні твори. – 1989. – 575 с. **13. За двома зайцями** / За двумя зайцами : [художній фільм] / Режисер В. Иванов. Киевская киностудия имени А. П. Довженко. 1961.

Лапко О. А. Особливості репрезентації міського тексту в комедії М. Старицького “За двома зайцями” та її екранізації

У статті подається компаративний аналіз комедії М. Старицького “За двома зайцями” та її екранізації, здійсненої режисером В. Ивановим. Авторка робить спробу описати елементи міського тексту в досліджуваному літературному творі й виявити особливості його втілення у форматі екранного мистецтва.

Ключові слова: міський текст, драматургія, екранізація.

Лапко О. А. Особенности репрезентации городского текста в комедии М. Старицкого “За двумя зайцами” и ее экранизации

В статье подается компаративный анализ комедии М. Старицкого “За двумя зайцами” и ее экранизации, созданной режиссером В. Ивановым. Автор предпринимает попытку описать элементы городского текста в данном литературном произведении и выявить особенности его воплощения в формате экранного искусства.

Ключевые слова: городской текст, драматургия, экранизация.

Lapko O. A. The Peculiarities of Representation of Urban Text in M. Starytsky’s Comedy “For Two Hares” and its Screen Version

In the article comparative analysis of M. Starytsky’s comedy “For two hares” and its screen version by V. Ivanov is made. The author makes an attempt to describe the elements of urban text in this literary work and reveal the peculiarities of its embodiment in the format of film art.

Key words: urban text, drama, screen version.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Нежива Л. Л.